

В. Г. ПУГАЧ<https://orcid.org/0000-0002-7486-6427>

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

О. М. ІЩЕНКО<https://orcid.org/0000-0003-3832-2403>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІДЕОЛОГІЧНА ЕРОЗІЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Наукові праці МАУП. Серія Політичні науки, 2018, вип. 56(2), с. 57–64

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2018-02-57-64>

У межах загальної наукової дискусії проблема кризи демократії розглядається крізь призму втрати ідеологічної цілісності ліберальної демократії, її ціннісної розгубленості. Розглянуті тренди відхилення від ідей та цінностей, які становлять ідеологічний фундамент ліберальної демократії.

Відомий американський філософ та психолог Дж. Дьюї, будучи свідком падіння популярності серед широких мас населення класичної ліберальної доктрини та ідеї демократії загалом, зауважив: “Необхідно знову і знову вивчати саму ідею, сам сенс демократії. Демократію потрібно постійно відкривати і перевідкривати заново... Демократія як форма життя не може стояти на місці. Щоб жити, їй потрібно розвиватися відповідно до змін, які вже здійснилися і тих, що лише мають відбутися. Якщо демократія не рухається вперед, якщо намагається залишитися незмінною, вона стає на шлях регресу, що веде до її згасання” [1, 182]. Сприйняття лібералізму як “безнадійно застарілого релікту XIX ст.” спровоковано, на думку Дьюї, його цілковитою відірваністю від реальності та очікувань суспільства, замкненістю на собі. Відтак, американський мислитель наголошує на необхідності критичної ревізії низки засадничих положень класичної ліберальної доктрини, що зробить лібералізм та демократію привабливішими для широких мас. В результаті, як відомо, Дьюї долучився до розробки “нового лібералізму”, який отримав назву соціальний лібералізм. Останній став, до певної міри, інтелектуальною відповіддю, реакцією на процеси, які загрожували перетворити демократію на “формулу безсилля та застою”.

У доповіді Тристоронньої комісії під назвою “Криза демократії” (1975) її автори — авторитетні вчені М. Крозье, С. Гантінгтон та Д. Ватанукі попереджують про “похмуре майбутнє, що очікує на демократичне правління”. Дана доповідь викликала жваву наукову дискусію сконцентровану на демократії, її перспективах, загрозах та викликах. Відтак, проблема демократичної кризи посіла важливе місце у дослідженнях багатьох відомих сучасних науковців.

Зокрема, британський соціальний філософ З. Бауман, серед причин того, що демократія потрапила до “зони ризику”, окрім інших, виокремлює “втомленість свободою”, котра має вияв “у тій апатії, з якою більшість з нас спостерігає за процесом послідовного обмеження важкозавойованих громадянських свобод та прав” [2, 65]. На відміну від Баумана, італійський політичний теоретик Д. Дзолло причину поширення такої апатії вбачає у тому, що жодна обіцянка демократії ніколи не була виконана. Тут Дзолло посиляється на наукові доробки свого співвітчизника видатного мислителя Н. Боббіо. Останній склав “обвинувачувальний перелік” невиконаних обіцянок сучасної демократії, зафіксувавши системну невідповідність між “справжнім функціонуванням демократичних інститутів” та “обіцянками”, даними такими ліберально-демократичними мислителями, як Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіль, Дж. Бентам, Дж. С. Мілль. На думку Боббіо, така невідповідність є не лише наслідком “деградації суспільного життя, ганебного видовища корупції, явної неосвіченості, кар’єризму та цинізму, які щоденно демонструються нам основною масою наших [демократичних] політиків”, а й пов’язана з процесом “трансформації демократії”, котрий призвів західні демократичні інститути до значної кількості парадоксальних й викривлених наслідків [3, с. 185]. Сумніви щодо перемоги ліберальної демократії над своїми суперниками висловлює й сучасна бельгійська дослідниця Ш. Муфф. Прихильниця “агоністичного плюралізму”, критик “деліберативної демократії” та концепту “політичного” К. Шмітта, Муфф вказує на наявність низки ознак, які свідчать про помітне падіння довіри до ліберально-демократичних інститутів. Британський дослідник Е. МакГрю аналізуючи глобалізацію, зауважує: “Якщо державний суверенітет вже не вважається неподільним, але частково віддається міжнародним організаціям; якщо держави вже не контролюють власні території; і якщо територіальні та політичні кордони стають все більше проникні, то центральні принципи ліберальної демократії — самоуправління, демос, консенсус, представництво і народний суверенітет стають явно проблематичними” [4, 12]. Смугу посилення безладів, невизначеності та непередбачуваних подій пророкує демократії сучасний американський політолог Ф. Шміттер. Таким чином, актуалізація демократичної проблематики постала як симптоматика її кризових явищ.

Отже, метою статті є дослідження трендів відхилення від ідей та цінностей, які становлять ідеологічний фундамент ліберальної демократії.

Один з найбільш впливових сучасних американських аналітиків Ф. Закарія, будучи доволі позитивно налаштованим щодо майбутнього демократії, все ж підкреслює, що небезпека для демократії криється у перетворенні її на настільки невизначену і безглузду фразу, що вона може бути поцуплена майже для будь-яких цілей. Схожу думку висловлює й сучасний американський професор Я.-В. Мюллер, вказуючи, що “навіть політичні експерименти, які різко протиставляли себе ліберальній парламентській демократії (з одного боку реальний державний соціалізм та обіцяне ним цілковите комуністичне суспільство, а з іншого боку — фашизм), говорили на мові демократичних цінностей. А іноді вони стверджували, що є справжньою демократією: Джен-

тіле, наприклад, пояснював, що “фашистська держава... є народною державою і, як такою, демократичною державною *par excellence*” [5, 14].

Для того, щоб мати ліберальну демократію, зазначає Закарія, необхідно мати групу людей, відданих лібералізму. Зазвичай, такою групою виступає середній клас. У цьому Закарія солідаризується з американським соціологом Б. Муром, котрий проголосив: “Немає буржуа — немає демократії” [6, 418].

Середній клас отримав масовий характер та соціально-політичну суб’єктність внаслідок переходу західних суспільств на індустріальну й пізньоіндустріальну стадії розвитку в межах яких активно розвивалися “сфера послуг” та особлива модель держави — соціальна держава. Втім, починаючи з 80-х років ХХ ст. дослідники фіксують тенденції щодо скорочення середнього класу, формування нової соціальної системи, характерологічними особливостями якої є “стискання середнього класу” внаслідок зростання “верхівки” та “дна” соціальної шкали. Причиною “стикання” середнього класу найчастіше згадується глобалізація, котра, як стверджує Ф. Фукуяма, руйнує соціальну базу середнього класу та створює умови для зосередження благ в руках невеликої групи людей у сфері фінансів й новітніх технологій. Негативний вплив на становище середнього класу, його соціальну нестійкість, переконаний американський соціолог П. Б’юкенен, справила Франкфуртська школа, котра “криміналізувала середній клас”, подібно до того, як К. Маркс “криміналізував капіталістів”. При цьому, зауважує Б’юкенен, франкфуртці цілковито ігнорували той факт, що саме середній клас створив демократичне суспільство, що Британія, країна середнього класу, боролася з Гітлером, що Америка, ще одна країна середнього класу, надала прихисток Адорно та іншим, хто втечею рятувався від нацистів [7, 81]. Втім це не завадило Адорно безапеляційно стверджувати, що “схильність до фашистських ідей найбільш притаманна представникам середнього класу” [7, 82] і загалом франкфуртцям, які перебували на Заході, розмірковувати про те, як слід організувати та здійснити антизахідну революцію [7, 91].

Ідеї Франкфуртської школи поступово поширювалися і, зрештою, почали давати плоди у 60-х роках ХХ ст. “Послання у пляшці” переконало багатьох представників покоління 60-х — найбільш привілейованого покоління в історії, що вони живуть у пеклі [7, 91]. Тож, розмірковуючи про смерть Заходу, стверджує Б’юкенен, слід розглядати Франкфуртську школу, цю “жменьку марксистів-ревізіоністів” як головного обвинувачуваного у цьому злочині.

Середній клас як соціальний референт ліберальної демократії, пріоритетним для себе вважає ідеї свободи, значної автономії від держави, конкурентної економіки. Іншими словами, ліберальна демократія як ідеологія передусім середнього класу, відображає специфіку його соціального буття, слугує засобом захисту його інтересів і загальним керівництвом до дії. Скорочення цього класу, вочевидь, відсуває ліберально-демократичну ідеологію на периферію соціально-політичного життя. Як зазначає Фукуяма, ліберальна демократія сьогодні є провідною ідеологією не в останню чергу тому, що вона відповідає потребам певних соціально-економічних структур і просувається ними. Зміни у цих структурах призводять до ідеологічних наслідків [8, 53].

Важливим для ідентифікації ідеологічних відхилень ліберальної демократії є питання щодо її визначення. Не заглиблюючись у дискусію щодо кореляції феноменів лібералізму та демократії, зазначимо, що сучасне розуміння ліберальної демократії передбачає поєднання “процедурних” та “ліберально-конституційних” умов. Процедурна складова ліберальної демократії передусім ґрунтується на “мінімалістській дефініції” австро-американського мислителя Й. Шумпетера, згідно з яким “демократичний метод — це такий інституційний лад для прийняття політичних рішень, в якому індивіди отримують владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців” [3, 166]. Ліберально-конституційна складова передбачає верховенство права, розподіл влади, дотримання прав і свобод громадян, захист прав меншин та інше. “Збірний образ” ліберальної демократії наводить американський політолог Л. Даймонд: 1) влада належить виборним чиновникам та особам, яких вони призначають; 2) виконавча влада конституційно обмежена, а її підзвітність забезпечується іншими урядовими інститутами; 3) результати виборів заздалегідь не визначені, існує реальна можливість періодичної зміни партій при владі, при цьому кожній групі, яка дотримується конституційних принципів, забезпечується право на створення своєї партії та участі у виборчому процесі; 4) меншинам (культурним, етнічним, конфесійним тощо) не заборонено висловлювати власні інтереси у політичному процесі та використовувати свої мову й культуру; 5) окрім політичних партій та періодичних виборів для висловлення й представництва інтересів і цінностей громадян існує багато інших каналів; 6) свобода асоціацій та плюралізм доповнюються наявністю альтернативних джерел інформації; 7) індивіди мають базові свободи, як-то свобода думки, переконань, слова, друку, зібрань, демонстрацій та подачі петицій; 8) усі громадяни політично рівні, свободи захищені позапартійною незалежною судовою владою; 9) влада закону захищає громадян від свавільного арешту, вигнання, терору, катувань та невинуватого втручання в їх особисте життя [9]. Зауважимо, що більшість з цих властивостей ліберальної демократії виступають критеріями для щорічних досліджень стану свободи в світі, які проводяться впливовою неурядовою організацією *Freedom House*. Останній звіт цієї організації під назвою “Свобода у світі 2018: криза демократії” фіксує тенденцію зниження рівня свободи за останні 12 років та зростання кількості авторитарних й репресивних країн. З огляду на це, очільник даної організації М. Абрамовіч змушений говорити про найсерйознішу кризу, що нині переживає демократія: під загрозою в усьому світі сьогодні перебувають такі базові цінності, як гарантії проведення вільних і чесних виборів, свобода слова та друку, визнання верховенства закону [10]. Дозволимо собі стверджувати, що дослідження *Freedom House* інтерпретуючи та оцінюючи актуальну реальність, роблять свій помітний внесок в окреслення вектору інтелектуальних дискусій щодо демократичної проблематики, тим самим зберігаючи зв'язок між суспільно-політичною практикою та теоретичним дискурсом.

Отже, згідно з останнім звітом *Freedom House* під загрозою опинилася така базова цінність як вільні та чесні вибори. Останні виконують низку важливих функцій, втім головне їх призначення “виробництво правління”, тобто

цивілізоване ненасильницьке формування (періодичне оновлення) кадрового складу інститутів державної влади. Обов'язковою умовою демократичності виборів, за Шумпетером, є вільна конкурентна боротьба за вільні голоси виборців. Політична конкуренція передбачає ситуацію політичного плюралізму, змагання реальних політичних альтернатив, між якими можна зробити значущий вибір [3, 183]. Натомість нині спостерігається нехтування цієї вимогою, виборцям пропонуються квазіальтернативні політичні пропозиції. Відтак, політична конкуренція постає як “перегони на трьох ногах” — пропонуються майже тотожні політичні програми та платформи, розбіжності простежуються лише у деталях. Відсутність справжніх політичних альтернатив, така собі “свобода без вибору” виштовхує на поверхню ще одну ідеологічну аберацію ліберальної демократії. Йдеться про свободу вибору — “цей символ віри демократії” (Ж. Бодріяр), який в сучасних умовах помітно знівельований.

Відправною точкою розмірковувань щодо свободи вибору виступають концептуальні побудови І. Канта, котрий стверджував, що свобода вибору — це “свобода в усіх випадках публічно користуватися власним розумом” [11, 31]. У межах дискусії “що таке просвітництво”, котра розгорнулася на сторінках газети “*Berlinische Monatsschrift*” у 1783–1784 рр. Кант закликав до мужності користуватися власним розумом. Цим він привернув увагу до проблеми нестачі “рішучості та мужності користуватися власним розумом без керованості з боку когось іншого”, наголошуючи на “ліносах та боягузтві” застосовувати свій розум самостійно [11, 29]. За сучасних умов, зазначає С. Жижек, нам варто соромитися “загальносвітового процесу поступового звуження простору того, що Іммануїл Кант назвав “публічним використанням розуму” [12, 267].

“Звуження простору публічного використання розуму” можливо пояснити кількома причинами. Зокрема, потужним деструктивним тиском на суспільство та окрему людину з боку ЗМІ. Останні, позбавляючи людину зони самостійного (автономного) осмислення політичних реалій та пропозицій, атрофують, з ризиком на “ампутацію”, її раціонально-критичні здібності. Громадянам дедалі складніше зрозуміти свій “об’єктивний” інтерес і вони все частіше голосують, виходячи з медійних репрезентацій. З огляду на це, Боббіо констатує встановлення режиму “постдемократичної телеолігархії”, за якого переважна більшість громадян не обирає і не вибирає, а залишається необізнаною та підкоряється [3, 12]. Монополізувавши право вибору, ЗМІ унеможливили ситуацію, за якої людина могла б “мислити за себе”. Відтак за сучасних умов навіть особисте голосування на виборах з дотриманням формальних процедур ще не є беззаперечним свідченням власного вільного вибору громадянина. “До тих пір, поки вони (індивіди — авт.) позбавлені автономії, до тих пір, поки їх свідомість — об’єкт навіювання та маніпулювання, їх відповідь не можна вважати такою, що належить їм самим” [13, 24]. Тож, сучасний громадянин не обирає і не вибирає, оскільки він не є “суверенним” політичним споживачем, його право вибору вкрай обмежене. Відповідно, базова цінність ліберальної демократії вільні та чесні вибори — це ілюзія, перебільшення,

“хибне відчуття”, які камуфлюють реальність. Однак, усвідомлення цього не повинно супроводжуватися нападами песимізму та катастрофізму. Варто, на нашу думку, вслід за британським дослідником Дж. Кіном, визнати “інформованого громадянина” безкорисним кліше, “антидемократичним ідеалом”, натомість ратувати за “свідомих” громадян, які “знають, що вони знають не усе”, і які з підозрою ставляться до тих, “хто вважає, начебто знає усе, особливо, коли такі люди намагаються замаскувати свою зверхність та жадобу до влади над іншими” [14, 35, 137]. Схожу думку висловлює й Дзолло, вказуючи на пряму залежність майбутнього західної демократії від результату боротьби за фундаментальне право людини, котре він визначає як *habeas mentem* — “недоторканість свідомості” [3, 18].

Ідеологічна архітектура ліберальної демократії центрується ідеєю представництва, в межах якої провідним представницьким інститутом визнається парламент. Представництво, згідно з італійським політичним філософом Дж. Дусо, означає “набуття форми”, тобто визначення волі народу, що вкрай важливо, зокрема, для поняття єдності народу як політичного суб’єкта, а не простої суми індивідів [15, 79]. Втім і ця ідея суттєво девальвувалася. Низка сучасних знаних дослідників наголошують на тому, що сенс представництва спустошується, парламент стає “порожнім апаратом”.

Незважаючи на те, що ідея парламентського представництва “продовжує домінувати у світі наших демократичних фантазмів” [15, 7], нині вона потрапила до зони критики. Наприклад, австрійський економіст та філософ Ф. фон Хайек, вважаючи перетворення парламенту на “порожній апарат” результатом сукупної дії багатьох процесів та чинників, разом з тим наголошує на спотворенні поняття “закон” — одного з визначальних, сенсоутворюючих понять ліберального конституціоналізму. Британський дослідник Е. Пабст констатує суттєве звуження повноважень національних парламентів, які “зосередилися в руках нового управлінського класу, котрий складається з представників державної виконавчої влади, все більш політизованої бюрократії й керівників транснаціональних корпорацій” [16, 242]. Тож, Пабст стверджує, що сучасна модель глобалізації робить демократію більш авторитарною, аніж це допускається теорією ліберального представництва.

Факт викривлення та спотворення представницького правління фіксує й Кін. На його думку, справа не лише у тому, що на сучасних медіаринках привалює олігопольна тенденція, яка загрожує існуванню різноманітності джерел інформації, плюралізму думок. Небезпеку становить те, що “стрімке зростання гігантських медіафірм дозволяє їм “приватизувати” політику заради своєї користі, підтасовуючи, викривлюючи та спотворюючи правила представницького правління” [14, 210]. При цьому британський дослідник чітко вирізняє “четвертий тренд”, котрий має важливе значення для представницької демократії: “збільшення кількості необраних представників”. Останні постають як “захисники суспільних інтересів та цінностей, публічні фігури, авторитет яких лежить поза межами електоральної політики” [14, 74]. Громадська підтримка, якою необрані представники іноді користуються, сягає таких показників, що ставить під сумнів “легітимність та життєздатність

обраних представників (політиків та парламентів) як центрального організуючого принципу демократії” [14, 74]. Втім, Кін не схильний зараховувати “четвертий тренд” до номенклатури загроз ліберальній демократії, навпаки, на його думку, не обрані представники можуть бути корисними для демократії, особливо в умовах втрати довіри до обраних представників з боку громадян. “Вони (необрані представники — авт.), — пише Кін, — розширюють межі та значення політичного представництва, особливо коли не дозволяють заснути офіційним партіям, парламентам і членам уряду” [14, 83].

Отже, резюмуючи, відзначимо, що ідеологічна ерозія ліберальної демократії не вичерпується окресленими відхиленнями. Теоретичної рефлексії потребують інші наріжні ідеї, що наповнюють ціннісним змістом ліберальну демократію, втім які за сучасних умов девальвуються, або взагалі анігілюються. Зокрема, для наступних поглиблених наукових розвідок становлять інтерес ідеї прав та свобод людини, консенсусу, особистої та суспільної безпеки, проблема “диктаторської меншості” та інші, які становлять ідеологічний фундамент ліберальної демократії.

Джерела

---

1. *Dewey J.* The challenge of democracy to education. The Later Works, 1925–1953. Vol. 11: 1935-1937. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2008. P. 181–190.
2. *Бауман З.* От агоры к рынку — и куда потом? Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века / ред. В. Л. Иноземцев. М.: Европа, 2010. С. 55–72.
3. *Дзоло Д.* Демократия и сложность: реалистический подход / пер. с англ. А. А. Калинин, Н. В. Эдельман, М. А. Юсим. М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. 320 с. (Политическая теория).
4. *McGrew A.* The Transformation of Democracy? Globalization and Territorial Democracy. Cambridge: Polity Press, 1997. 279 p.
5. *Мюллер Я.-В.* Споры о демократии: Политические идеи в Европе XX века / пер. с англ. А. Яковлева. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. 400 с.
6. *Moore B.* Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World [Електронний ресурс] / foreword E. Friedman, J. C. Scott. Boston: Beacon Press, 1966. 559 p. // URL: <http://polisci2.ucsd.edu/foundation/04Moore1966.pdf>
7. *Buchanan P.J.* The Death of the West. How dying populations and immigrant invasions imperil our country and civilization. New York: St. Martin’s press. 308 p.
8. *Fukuyama F.* The Future of History. Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class? [Електронний ресурс] // Foreign Affairs. 2012. Vol. 91. № 1. P. 53–61. URL: https://files.foreignaffairs.com/legacy/attachments/PC9_The_future_of_history.pdf
9. *Даймонд Л.* Прошла ли “третья волна” демократизации? [Электронный ресурс] // Политические исследования. 1999. № 1. С. 10–25. URL: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicakcii_Polisa/D/1999-1-3-Dimond_Proshla_li_3_volna_demokratizacii.pdf
10. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis [Електронний ресурс] // Freedom House: site. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>
11. *Кант И.* Ответ на вопрос: что такое просвещение: Собр. соч. в 8 т. / под общ. ред. А. В. Гулыги. М.: ЧОРО, 1994. Т. 8. 718 с.

12. Жижек С. Накануне Господина: сотрясая рамки / пер. с англ. А. Ожиганова, Е. Савицкий, Д. Семилуцких, И. Левина. М.: Европа, 2014. 280 с.
13. Маркузе Г. Одномерный человек / пер. с англ. А. А. Юдина. М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. 331 с.
14. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа / под науч. ред. А. Смирнова; пер. с англ. Д. Кралечкин. М.: Изд. дом Высшей шк. экономики, 2015. 312 с. (Политическая теория).
15. Манов Ф. В тени королей. Политическая анатомия демократического представительства / пер. с англ. А. Яковлева. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. 176 с.
16. Пабст Э. Рыночное государство и постдемократия // Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века / ред. В. Л. Иноземцев. М.: Европа, 2010. С. 231–246.

Pugach V. G., Ishchenko O. M. Ideological Erosion of Liberal Democracy.

Within the framework of the general scientific discussion on the crisis of democracy in the article, the problem is considered through the prism of the loss of the ideological integrity of liberal democracy, its value of confusion. The trends of deviation from ideas and values which form the ideological foundation of liberal democracy are considered.

A well-known American philosopher and psychologist J. Dewey, witnessing the fall of popularity among the general population of the classical liberal doctrine and the idea of democracy in general, said: "It is necessary to study the idea itself again and again, the very meaning of democracy. Democracy needs to be constantly opened and reopened ... Democracy as a form of life can not stand still. To live, it needs to evolve in accordance with the changes already made and those that have only to happen. If democracy does not move forward, if it tries to remain unchanged, it is on the path of regress, which leads to its extinction". The perception of liberalism as "the hopelessly outdated relic of the nineteenth century" was provoked, according to Dewey, to his complete isolation from reality and the expectations of society, with his own isolation. Consequently, the American thinker emphasizes the need for a critical revision of a number of fundamental principles of the classical liberal doctrine, which will make liberalism and democracy more attractive to the general public. As a result, Dewey is known to have joined the development of "new liberalism", which was called social liberalism. The latter became, to some extent, an intellectual response, a reaction to processes that threatened to transform democracy into a "formula of powerlessness and stagnation".

The report by the Trilateral Commission entitled "The Democracy Crisis" (1975), authored by authoritative scholars M. Crozier, S. Gantington and D. Watanuki, warn of a "gloomy future that awaits democratic rule". This report provoked a lively scientific debate focused on democracy, its prospects, threats and challenges.

Ideological erosion of liberal democracy is not limited to outdated deviations. Theoretic reflection requires other key ideas that fill the value of liberal democracy, however, which are devalued in the present conditions or even annihilated altogether. In particular, the idea of human rights and freedoms, consensus, personal and public security, the problem of the "dictatorial minority" and others that form the ideological foundation of liberal democracy are of interest to subsequent in-depth scientific research.

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2018-02-57-64>

Надійшла 14 жовтня 2018 р.